

Vi har fått frågan om varför ortodoxa tillbakavisar det latinska tillägget till den niceanska trosbekännelsen, kallat "filioque", och skall därför försöka, så enkelt som nu är möjligt, att utreda denna mycket komplicerade fråga. Frågan rör alltså om Den Helige Ande utgår från Fadern allena eller från Fadern och Sonen (på latin: filioque).

Om trosbekännelser och filioque's bakgrund

Först måste något sägas om den niceanska trosbekännelsen och vikten av en bekännelse i allmänhet. Många tycker kanske denna "högtravande" teologiska bekännelse är oviktig. Men då måste vi hålla i minnet vad frågan egentligen rör. Ytterst rör frågan vad kyrkan har att erbjuda människan -nämligen frälsningen- och det kan aldrig betraktas som oviktigt. Med detta i bakhuvudet skall vi läsa den niceanska trosbekännelsen.

Bakgrunden till den niceanska trosbekännelsen är följande. När den unga kristendomen spriddes runt Medelhavet och i olika miljöer konfronterades med hellenistisk kultur blev det oreflekterade treenighetsmönstret i de nytestamentliga skrifterna ett växande problem. Särskilt gällde detta förhållandet mellan "Fadern" och "Sonen". Om Gud är "en enda", hur kan man då i någon rimlig mening säga att också Sonen var Gud. Olika uppfattningar i denna fråga splittrade Kyrkan. Då kristendomen blivit en tillåten religion i Romarriket 311 och då kejsar Konstantin blivit ensam härskare i imperiet blev det nödvändigt både för riket och Kyrkan att komma till en lösning i denna fråga. För att uppnå detta sammankallade kejsaren ett allmänt koncilium av biskopar till Nicea år 325. Detta koncilium formulerade en bekännelse. Den teologiska diskussion och motsättningarna upphörde dock inte i och med detta koncilium utan fortsatte. Ett andra koncilium sammankallades till Konstantinopel år 381, där man bekräftade den "niceanska" tron om treenigheten med att göra en ny bekännelsetext. Denna bekännelsetext är en helt annan text än den från Nicea 325, endast ungefär en femtedel kan härledas till texten från Nicea. Det är denna text som är den trosbekännelse vi läser vid varje liturgi i kyrkan. Det mest korrekta namnet är alltså inte "den niceanska trosbekännelsen" utan egentligen "den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen" för att visa på dess egentliga härkomst.

Till den sistnämnda trosbekännelsen har man i den latinska kyrkan gjort två tillägg. Sannolikt har man genom ett skrivfel blandat ihop bekännelserna från Nicea och Konstantinopel och på så sätt har det första tillägget kommit till -tillägget "Gud av Gud" innan "ljus av ljus". Det andra tillägget filioque har tillkommit på helt andra grunder.

Med utgångspunkt från kyrkofadern Augustinus' från den östliga traditionen avvikande tolkningen av treenigheten kom man i västerlandet att tala om att Anden utgår både från Fadern och Sonen. Detta fastslogs för första gången vid det tredje konciliet i Toledo 589. Denna uppfattning kom att bli enande för alla franker i västerlandet. Påvarna, som vid den tiden var romare, var däremot tveksamma till denna nya lära. Inte förrän franker blivit påvar i Rom vet vi säkert att filioque lagts till trosbekännelsen där, nämligen vid Henrik II's kröning 1014. Möjligen kan filioque ha använts redan 1009 av den nyinsatte påven Sergius IV, eftersom hans namn inte uppfördes i "förbönslistan" över rätttroende -ortodoxa- biskopar (de s.k. diptykerna) i Konstantinopel.

Varför accepteras inte filioque av den ortodoxa kyrkan?

Med denna historiska ingress skall vi nu angripa problemet. Den ortodoxa kyrkan avvisar filioque av två skäl:

1) Det första skälen skulle vi kunna kalla konsensususkäl eller möjligtvis det ekumeniska skälet. Det går ut på att det ekumeniska koncilium som antog den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen uttryckligen förbjöd varje ändring. Därav följer att endast ett liknande koncilium kan åstadkomma en sådan ändring. Och eftersom en bekännelse är hela kyrkans arv, får ingen del av kyrkan tumma på den. Alexis Khomiakov, en rysk lekmanateolog som levde under 1800-talet, uttryckte det så här: "Västerlandet har genom att godtyckligt förändra trosbekännelsen utan att först konsultera den kristna kyrkan i österland, gjort sig skyldig till moraliskt brodermord, en synd mot kyrkans enhet".

Den första gången filioque användes som skiljemärke på vad som var rätt lära var vid det halv-ikonaklastiska konciliet i Frankfurt 794 (ikonoklast=bildstormare, dvs någon som ogillar bruket av religiösa bilder). Karl den Stores teologer anklagar här romare (i öst och västerland) som han kallar för greker (och det var menat som ett skällsord) för heresi därför att de använder den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen i originalform. Detta koncilium förkastades av alla fem patriarkat (Rom, Konstantinopel, Alexandria, Antiokia och Jerusalem) vid den 8:e ekumeniska synoden i Konstantinopel 879. Man får här bära i minnet att den del av kristenheten som filioque-anhängarna representerade då var en liten och på den tiden obetydlig minoritet som bestod av nykristnade barbarstammar. Som bekant kunde Karl den Store varken skriva eller läsa och var dessutom kejsare över ett rike utan civiliserad lag. För Konstantinopel var han därför bara ett skämt. Att denna grupp hade mage till att förklara majoriteten kristna för heretiker var bara löjeväckande. Det var först efter 850 som Konstantinopel började uppmärksamma filioque ur teologisk synvinkel och deras reaktion blev då starkt kritisk.

2) Det andra skälet är rent teologiskt. Den ortodoxa kyrkan hävdar att filioque är fel. Tillägget förstör den inre balansen hos treenigheten i och med att det skymmer det faktum att Fadern är gudomens källa som Sonen och Anden härstammar från. Filioque leder därmed till en falsk förståelse av Andens verk i världen och skapar på så sätt en felaktig bild av Kyrkan.

För att förstå detta påstående måste vi göra en fördjupning av teologin kring tron på en Treenig Gud.

Gud är en och Gud är tre. Treenigheten är ett mysterium av enhet i mångfald och av mångfald i enhet. Fader, Son och helig Ande är "av samma väsen" (på grekiska homoousios), men ändå är var och en särskild från de andra två genom personliga karakteristika.

Men om varje person i treenigheten är åtskiljd, hur hålls den då samman? Här svarar den ortodoxa kyrkan, och följer därmed de kappadokiska fäderna, att det är en Gud därför att det är en Fader. Uttryckt med teologins språk, Fadern är Gudomens "orsak" eller "källa", Han är enhetens princip (arche) bland de tre, och det är ur denna synvinkel ortodox teologi talar om Faderns "monarki". De andra två personerna härleder sitt ursprung till Fadern och definieras i termer av deras relation till Honom. Fadern är Gudomens källa, född av ingen och utgående från ingen, Sonen är född av Fadern av evighet ("före all tid" enligt trosbekännelsen) och Anden utgår

från Fadern av evighet. En bild, som används av kyrkofadern Irenaeus, åskådliggör detta sätt att tänka -Sonen och Anden är de två "händer" genom vilka Fadern verkar allt.

Det är på denna punkt latinsk teologi kom att ha en annorlunda uppfattning. Enligt denna teologi utgår Anden av evighet från både Fadern *och Sonen* (filioque) och detta innebär att Fadern upphör att vara den unika källan i Gudomen, då Sonen också är en källa. Från den ortodoxa teologins utgångspunkt är detta orimligt. Om man försöker tillämpa formeln "och Sonen" på Irenaeus' bild av de två händerna, så ser man att resultatet blir ett slags missfoster. En varelse med två huvuden och en hand. Detta försöker latinsk teologi lösa med att säga att enhetens princip är att söka i treenighetens väsen, det som alla tre personerna delar, och inte hos Fadern. Även detta är från ortodox utgångspunkt orimligt. Det innebär att man blandar Faderns och Sonens karakteristika och hamnar snuddande nära en heresi kallad modalism eller Sabellianism (efter presbytern Sabellius, som lärde att Fader, Son och Ande bara är tre modus -betraktelsesätt av Gudomen som på intet sätt är åtskiljda, ungefär som en skådespelare kan ta på olika masker, men trots masken vara samma skådespelare).

På två sätt har så ortodoxa kommit att betrakta filioque, ur teologisk synvinkel, som en heretisk och farlig lära. För det första sammanblandar den treenighetens personer och förstör balansen mellan enhet och mångfald. Enheten betonas på bekostnad av treheten, detta gör att man kommer att betrakta Gudomen mer som ett abstrakt väsen än i termer av konkret personlighet. För det andra leder filioque till att Den Helige Ande underordnas Sonen, och en sådan teologi kommer att ge otillräcklig uppmärksamhet åt Andens verk i världen, i Kyrkan och i den enskilde människans liv. Att Anden är underordnad Sonen ger också en förvriden syn på Kyrkan. Om Andens roll glöms bort för det med sig att Kyrkan kommer att betraktas som en institution, en fixering vid jordisk makt och jurisdiktion. Precis som enheten har segrat över mångfalden i treenighetsläran, så segrar också en stark enhetstanke när det gäller Kyrkans styrelse kontra en mångfald. Så har också den latinska kyrkan som använder filioque sådana tendenser.

Fader Anders Åkerström